

Новак С. М.

к.т.н., доцент, декан факультету банківських технологій, Севастопольський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ), Україна

ЕВОЛЮЦІЯ СВІТОВОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. У статті розглядаються причини трансформації світової валютної системи. Результати дослідження дозволяють зробити висновки, що світова валютна система розвивалася в контексті розвитку світової економіки виходячи з принципу саморозвитку і логіки адаптації до економічних реалій. У роботі наводиться формалізована модель такого розвитку.

Ключові слова: світова валютна система, золотий стандарт, золото-девизний стандарт, золото-доларовий стандарт, валютний ринок.

Формул: 0; рис.: 1, табл.: 0, бібл.: 7

Novak S. M.

Ph.D., Associate Professor, Dean of the Faculty of banking technologies, Sevastopol Institute of Banking of the University of banking of the NBU (Kiev), Ukraine

THE EVOLUTION OF THE GLOBAL MONETARY SYSTEM

Abstract. The article discusses the reasons for the transformation of the global monetary system. The results of the study allow us to draw the conclusion that the world monetary system developed in the context of the global economy on the basis of the principle of self-development and adaptation to the logic of economic realities. The paper presents a formalized model of such a development.

Keywords: world monetary system, the gold standard, gold-standard motto, gold-dollar standard, the currency market.

JEL Classification: F 31, F 33, F 39, G 15, G 29

Formulas: 0; fig.: 1, tabl.: 0, bibl.: 7

Новак С. Н.

к.т.н., доцент, декан факультета банковских технологий, Севастопольский институт банковского дела Университета банковского дела НБУ (г. Киев), Украина

ЭВОЛЮЦИЯ МИРОВОЙ ВАЛЮТНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация. В статье рассматриваются причины трансформации мировой валютной системы. Результаты исследования позволяют сделать выводы, что мировая валютная система развивалась в контексте развития мировой экономики исходя из принципа саморазвития и логики адаптации к экономическим реалиям. В работе приводится формализованная модель такого развития.

Ключевые слова: мировая валютная система, золотой стандарт, золото-девизный стандарт, золото-долларовый стандарт, валютный рынок.

Формул: 0; рис.: 1, табл.: 0, библи.: 7

Незважаючи на значний обсяг літератури, присвяченої світовій валютній системі, говорити про однозначне розуміння цієї економічної категорії та її інституційного змісту в історичному контексті не доводиться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що валютна система як об'єктивна реальність, яка еволюціонує, не може розглядатися виключно з точки зору теоретичних формулювань і логічних викладок. Ця категорія повинна розглядатися у взаємозв'язку з історією розвитку світової економіки, міжнародних інститутів, інноваціями в суспільних науках.

Мета дослідження: провести екскурс в історію формування існуючих уявлень про світову валютну систему з точки зору її функції і значення в контексті розвитку світової економіки; дослідити еволюцію і виявити причини трансформації світової валютної системи; проаналізувати принципи функціонування сучасної світової валютної системи.

Результати. У пострадянській науковій літературі в якості першої валютної системи вказують так звану «Паризьку валютну системи 1867 року». Так у третьому виданні відомого підручника під редакцією Л. М. Красавіної «Міжнародні валютно-кредитні та фінансові відносини» дається таке визначення: «Перша світова валютна система сформувалася в XIX ст. після промислової революції на базі золотого монометалізму у формі золотомонетного стандарту. Юридично вона була оформлена міждержавною угодою на Паризькій конференції в 1867 р., яка визначила золото єдиною формою світових грошей» [5, с. 55].

Однак, як показує критичний аналіз цього питання, таке юридичне значення протоколів і рішень Паризької конференції в 1867 році дещо суперечить оцінкам зарубіжних дослідників. Так, у книзі співробітників Британського музею Кетрін Іглтон і Джонотана Вільямса «Гроші. Історія цивілізацій» сказано, що «в 1867 році були висунуті сміливі пропозиції щодо створення «єдиних грошей» на основі золотих монет Великобританії, Франції та Америки, але це, на жаль, не вдалося здійснити» [7].

У вітчизняній науковій літературі найбільш детальний аналіз Паризької конференції дає Ю. Ю. Хватова у статті «Паризька грошова (валютна) конференція 1867: міфи та реальність» [6]. У ній розглядаються основні причини скликання, етапи проведення та підсумки Паризької міжнародної грошової (валютної) конференції 1867 року. Аналізується хід конференції, склад делегатів, їх повноваження і основні питання, які обговорювалися на конференції. Оцінюються наслідки і основні причини фактичного провалу конференції в тому вигляді, як вона задумувалася організаторами (насамперед Францією). Грунтуючись на історичних документах, автор зазначеної статті робить наступну оцінку підсумкам Міжнародної конференції, що пройшла в Парижі з 17 червня по 2 липня 1867 року: рішення конференції носили виключно рекомендаційний характер і не мали юридичної сили; сторони висловилися за підтримку золотого стандарту; схвалено єдиний золотий вміст в монетах в пропорції 9/10; золоті монети потенційних учасників Конвенції, яка не відбулася, повинні були бути кратні 5 франкам; передбачалося прийняти 25-франкову монету в якості міжнародного золотомонетного стандарту.

Незважаючи на дещо завищене юридичне й політичне значення рішень Паризької конференції у вітчизняній науковій літературі, в цілому не можна погодитися з існуючими уявленнями про те, що до кінця XIX століття Світова валютна система базувалася на таких принципах: в якості основного засобу платежу в міжнародній торгівлі отримало визнання золото, його вищою організаційною формою став золотомонетний стандарт; національні грошові знаки основних учасників міжнародної торгівлі мали фіксований «золотий вміст»; країни брали на себе зобов'язання конвертувати задекларований «золотий вміст» своїх грошових знаків на золото.

Впровадження принципів золотого стандарту значно пожвавило й збільшило міжнародну торгівлю, а зміцнення довіри до грошових знаків, які несуть «золотий вміст» і зручність їх обігу, поступово почало тіснити золото як засіб платежу в міжнародній торгівлі. Саме до цієї історичної епохи розвитку економічних відносин можна віднести становлення такої важливої економічної категорії, як «валюта» в сучасному його розумінні - грошова одиниця держави, яка використовується як засіб розрахунків у торговельних, в тому числі і міжнародних, операціях.

Наявність паралельно із золотом «еквівалентних» засобів платежу в міжнародній торгівлі у вигляді грошових знаків, що несуть «золотий вміст» з декількома незалежними (і досить часто антагоністичними) центрами емісії, при повній відсутності механізму оцінки їх реальної вартості, стали передумовами цілої серії криз. Так Перша світова війна породила економічну кризу і в результаті країни-учасники конфлікту не змогли гарантувати «золотий вміст» своїх грошових знаків. Підрив довіри до національних грошових знаків породив величезний попит на золото і викликав крах грошових систем більшості країн Європи.

Після лихоліть першої кризи на початку XX століття найбільші економічно розвинені країни зробили нову спробу удосконалити механізм валютних відносин. Для сьогоднішньої економічної науки символом такого роду перетворень є Генуезька міжнародна конференція 1922 року, з якою пов'язують становлення «Другої світової валютної системи». Зокрема в тому ж підручнику під редакцією Л.М. Красавіної дається таке визначення: «Друга світова валютна система була оформлена міждержавною угодою, досягнутою на Генуезькій міжнародній економічній конференції в 1922 р.» [2, с.61]. У той же час в західній науковій літературі до подій того часу дещо інше ставлення. Наприклад, з роботи [5] професора Гарвардського університету Мічела Бордо (Michael Bordo) випливає, що метою Генуезької конференції було не створення принципово нової валютної системи, а реставрація довоєнного золотого стандарту в умовах дефіциту золота.

Детальний аналіз подій і документів Генуезької конференції дає Ю.Ю. Хватова у своїй статті «Генуезька міжнародна конференція 1922 р. і її вплив на становлення світової валютної системи золотого стандарту». У цій роботі розглядаються основні причини скликання, етапи проведення та підсумки Генуезької міжнародної конференції. Аналізується хід конференції, склад делегацій, основні питання, які обговорювалися на конференції, і прийняті резолюції. Оцінюються наслідки і етапи реставрації золотого стандарту в основних європейських країнах.

Як випливає з резолюцій Генуезької міжнародної конференції, у квітні 1922 року в Генуї була зроблена спроба підготовки Міжнародної конвенції, яка б юридично оформила такі принципи міжнародних валютних відносин: золото є стандартною мірою вартості національних валют; країни зобов'язані підтримувати оголошену вартість своєї валюти, отримуючи натомість право додатково до запасів золота зберігати в інших країнах-учасницях активи в інших ліквідних ресурсах; золото повинне використовуватися в основному для врівноваження зовнішніх платіжних балансів країн-учасниць.

Незважаючи на те, що відповідна конвенція не була ухвалена, як показує історія, міжвоєнна світова валютна система функціонувала спираючись на принципи, задекларовані на Генуезькій конференції. Тому валютну систему того періоду цілком справедливо називають Генуезькою. Отже, світова валютна система міжвоєнного періоду мала такі особливості: в якості кількісної міри вартості використовувалося золото, вартість національних валют була фіксована в межах так званих «золотих точок», пов'язаних з витратами на переміщення золота; золото фактично було повністю витіснено з внутрішнього обороту; в якості резервів, крім золота, стала використовуватися іноземна валюта.

Як показав подальший розвиток подій, ці нововведення не змогли позбавити світову валютну систему від своєї «дитячої хвороби» - наявності декількох засобів платежу в міжнародній торгівлі при повній відсутності механізму оцінки їх реальної вартості, до того ж виникли нові ризики, пов'язані з визначенням процентних ставок депозитів в іноземних активах.

Друга світова війна призвела до глибокої кризи міжнародної валютної системи, заснованої на принципах Генуезької конференції. Окупація країн Європи Німеччиною і наступні її звільнення союзниками призвело до нового переділу політичної карти світу, краху національних грошових систем більшості країн Європи. Крім того, фінансово і матеріально підтримуючи своїх союзників, Сполучені Штати Америки отримали доступ до величезних ринків збуту, що сприяло розвитку і зміцненню американської економіки і дозволило США до кінця Другої світової війни стати найбільшим кредитором у світі, тим самим золото-девизний стандарт Генуезької системи де-факто був замінений золото-доларовим.

Щоб не допустити післявоєнної анархії у фінансово-кредитній сфері, з ініціативи новоствореної Організації Об'єднаних Націй в липні 1944 у м. Бреттон-Вуді (США), була скликана міжнародна фінансова конференція. Основними завданнями конференції було: юридичне оформлення сформованої системи валютних відносин; створення механізму фінансування повоєнного відновлення світового господарства. Робота конференції велася у трьох комісіях: одна займалася питаннями Міжнародного Валютного Фонду (МВФ), діяльність другої була сконцентрована навколо Міжнародного Банку Реконструкції та Розвитку (МБРР), а третя розробляла проблеми загальних заходів післявоєнного фінансово-економічного співробітництва.

В результаті роботи конференції була сформована і юридично оформлена світова валютна система на наступних принципах: ціна золота жорстко фіксувалася - 35 доларів за трійську унцію, для решти валют встановлювалися тверді курси в доларах США; центральні банки повинні підтримувати стабільний курс національної валюти по відношенню до ключової валюти (+/- 1%) за допомогою валютних інтервенцій; допускаються зміни курсів валют через ревальвацію чи девальвацію з дозволу МВФ, але не більше ніж на 10%;

Бреттон-Вудська валютна систем стала значним кроком у становленні Світової валютної системи. По-перше, вона заклала юридичну базу міжнародним валютним відносинам. По-друге, були створені перші наддержавні інститути, покликані забезпечити функціонування валютно-фінансової системи. У той же час основний недолік валютної системи - відсутність механізму оцінки реальної вартості валют країн-учасниць так і не був усунутий. Більше того, в систему були закладені два нових, досить очевидних протиріччя:

- емісія доларів США формально повинна відповідати обсягу золотого запасу країни і в той же час долари повинні були випускатися в кількості, достатньої для того, щоб забезпечити збільшення міжнародної грошової маси. Тобто емісія повинна відбуватися, незважаючи на розмір обмеженого золотого запасу;

- країни-учасниці зобов'язувалися підтримувати стабільний курс національних валют і погашати негативне сальдо платіжного балансу за допомогою валютних інтервенцій, тоді як США отримали можливість погашати дефіцит платіжного балансу за рахунок емісії своєї валюти.

Закладені в Бреттон-Вудській системі протиріччя повільно, але невблаганно, наростали. Уряд Сполучених Штатів, усвідомлюючи невідповідність швидкості росту доларової маси запасам золота, вжив достатньо ефективні внутрішні адміністративно-регуляторні заходи проти обміну доларів на золото. Але дефіцит золота на внутрішньому ринку провокував зростання його вартості в доларах і 17 березня 1968 року в США було прийнято рішення про вільну ціну на золото на внутрішньому ринку, при збереженні фіксованої вартості 35 доларів за 1 трійську унцію для центральних банків інших країн. Але, незважаючи на ці заходи, золотий запас США непохитно знижувався з 25 млрд. долар в 1949 році до 11 млрд. доларів в 1970, тоді як дефіцит торговельного балансу в результаті підйому повоєнних економік Європи та Азії

збільшувався з 13 млрд. доларів в 1949 до 440 млрд. доларів в 1970 році. Всім ставало ясно, що в такій ситуації США можуть регулювати сальдо торгового балансу тільки емісією доларів, що в умовах прив'язки його вартості до золота призвело до збільшення попиту на золото. В результаті, 15 серпня 1971 року, президент США Річард Ніксон оголосив про тимчасову заборону конвертації долара в золото за офіційним курсом для центральних банків. Щоб врятувати Брентон-Вудську систему 17 грудня 1971 була проведена девальвація золота – збільшення офіційної ціни золота до 38 доларів за 1 тройську унцію і переглянуті паритети інших валют, потім у лютому 1973 року долар девальвував до 42,2 доларів за 1 тройську унцію, але реанімувати Брентон-Вудську систему не вдалося. Принципи Брентон-Вудської системи перестали працювати.

Як пише завідувач зовнішньоекономічними відділом Інституту США і Канади РАН професор М. А. Портою: «... з весни 1973 до січня 1976 світова валютна система була фактично віддана в повну владу ринкової стихії, яка і сформувала механізм вільно плаваючих валютних курсів, як їх називав Мілтон Фрідман. Державам залишалось тільки визнати ситуацію, що склалася і узаконити нові принципи устрою валютної системи, що й було зроблено в січня 1976 р. на Ямайській конференції» [4, с. 9]. З точки зору історичної достовірності до цієї цитати слід додати уточнення Ю.Ю. Хватова «... ніякої спеціальної Ямайської конференції не було. А 7-8 січня 1976 р. на черговій 5-й сесії Тимчасового комітету з питань міжнародної валютної системи МВФ, який відбулася в столиці Ямайки Кінгстоні, були узгоджені основні положення поправок до Статуту Фонду... » [5, с. 66].

Розроблені Тимчасовим комітетом положення були ухвалені резолюцією Ради керуючих МВФ № 31-4 від 30 квітня 1976 р. і з 1 квітня 1978 року вступили в силу. Валютну систему, діючу на нових поправках статуту МВФ, прийнято називати Ямайською.

Нова редакція статуту МВФ в статті IV встановлює наступні загальні зобов'язання країн членів по відношенню до валютного режиму: «... кожна держава-член: (I) докладає зусиль, щоб направити свою економічну і фінансову політику на стимулювання впорядкованого економічного зростання в умовах розумної стабільності ціни, з урахуванням існуючих обставин; (II) прагне сприяти стабільності за рахунок зусиль, спрямованих на підтримку упорядкованих базових економічних і фінансових умов, а також такої грошово-кредитної системи, яка не веде до виникнення непередбачуваних збоїв; уникає маніпулювання обмінними курсами або міжнародною валютною системою в цілях запобігання дієвої стабілізації платіжного балансу або для отримання несправедливої переваги в конкуренції з іншими державами - членами; (IV) проводить валютну політику, яка не суперечить зобов'язанням за цим розділом» [3, с. 5].

У тій же статті статуту МВФ визначені такі варіанти валютного режиму: «У рамках міжнародної валютно-фінансової системи, що має форму, яка склалася на 1 січня 1976 року, валютний режим може включати: (I) підтримання державою-членом вартості своєї валюти у спеціальних правах запозичення або, за вибором держави-члена, в іншому еталоні вартості, крім золота, (II) режим співпраці, в рамках якого держави-члени підтримують вартість своїх валют по відношенню до вартості валюти або валют інших держав-членів, (III) інші форми валютного режиму за вибором держави-члена» [3, с. 6].

Незважаючи на те, що сучасна економічна наука стверджує, що Ямайськими рішеннями була створена валютна система, яка заснована на моделі вільної конвертації валют, для якої характерно постійне коливання обмінних курсів, де-юре це не так. Режим самовизначення валютних курсів в статуті МВФ розглядається як тимчасовий захід, що діє на період кризи, про що свідчить зміст 4-го розділу статті IV: «Фонд, більшістю у вісімдесят п'ять відсотків від загальної кількості голосів, може дійти

висновку, що міжнародні економічні умови дозволяють ввести широкомасштабну систему валютних режимів, засновану на стабільних, але коректованих паритетах валют. Підставою для такого висновку Фонду служить фундаментальна стабільність світової економіки.» [3, с. 7]. Більше того, для практичної реалізації цього в статут МВФ введено спеціальне «Доповнення С», що визначає заходи з повернення до фіксованих обмінних курсів [3, с. 74]

Висновки. Підводячи підсумки екскурсу в історію формування світової валютної системи можна зробити наступні висновки: процес становлення світової валютної системи, в силу самоізоляції економіки СРСР, відбувався без участі вітчизняних економістів і вчених. Тому в пострадянській науці поняття світової валютної системи, як наукової категорії, формувалися у відриві від історичних реалій. У результаті багато сучасних вітчизняних наукових праць та підручників, розглядаючи характеристики валютного ринку, узагальнюють або протиставляють явища, що характеризують його в різні епохи, явища та економічні показники, які ілюструють суперечності у валютній системі, розглядаються як її причини. При розгляді еволюції розвитку світової валютної системи нав'язується уявлення про дискретності в його трансформації, багато фактів стихійного формування валютних реалій підміняються усвідомленим рішенням «архітекторів» системи.

Провівши дослідження наукового та історичного матеріалу, присвяченого світовій валютній системі, автор дотримується думки, що світова валютна система розвивалася в контексті розвитку світової економіки, виходячи з принципу саморозвитку і логіки адаптації до економічних реалій, а не завдяки рішенням світил економічної науки чи політичної еліти. У своєму розвитку світова валютна система прагнула подолати спадщину регулятивних принципів і перейти до механізмів саморегулювання. Для цього знадобилося провести революцію в свідомості багатьох людей, насамперед, подолати страх, пов'язаний з втратою фіксованого еталона вартості і засобу остаточного платежу, переконання їх у життєздатності нової концепції плаваючих еталонів вартості та механізму їх саморегуляції.

Абстрагуючись від окремих і несуттєвих деталей, історичних дат тощо можна побудувати формалізовану модель трансформації Світової валютної системи, яка відображає напрямок, ключові детермінанти деформації і логіку адаптації її форми (рис. 1).

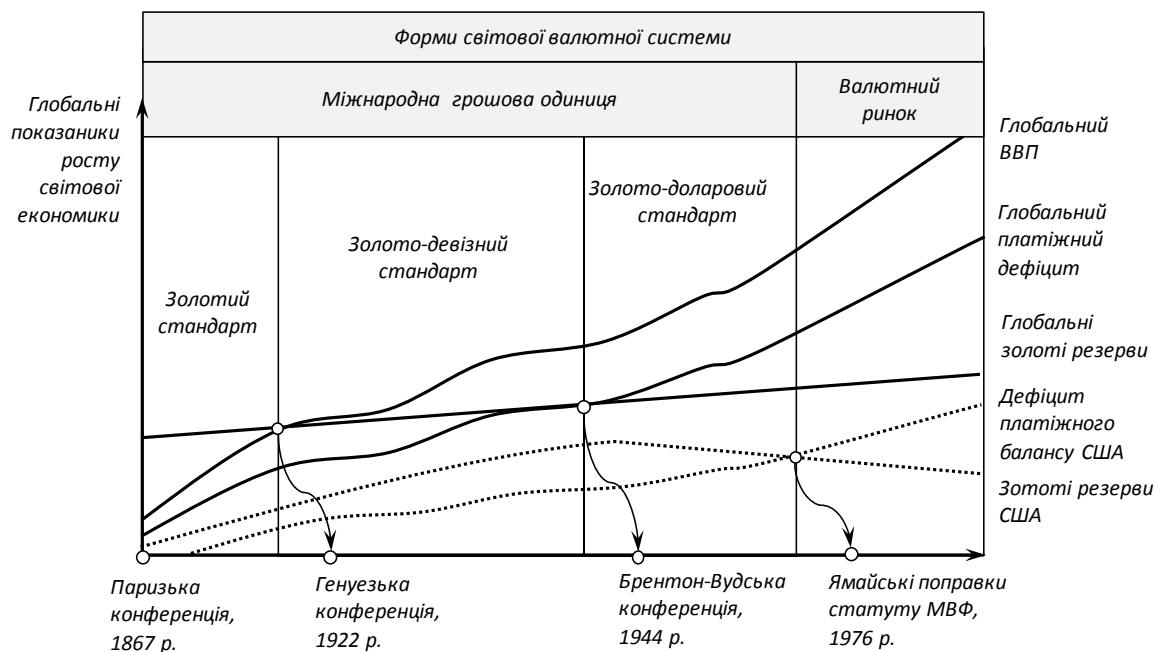

Рис. 1. Хронограма еволюції світової валютної системи

В якості вихідної точки реконструкції візьмемо початок XIX століття. У той час світова валютна система базувалася на домінуючій ролі дорогоцінних металів в основному золота. Монетарна влада країн світу випускала золоті монети, які використовувалися як засоби обміну, платежу та накопичення, в тому числі і для міжнародних розрахунків. У кінці XIX століття, золото, як засіб внутрішнього обігу, було замінено банкнотами, але воно все ще продовжувало грати роль засобу платежу та накопичення. Конвертація золота в національні грошові знаки забезпечувалася правилами їх емісії – обсяг грошових знаків обмежувався національним золотим запасом.

На початку XX століття обсяги світового виробництва та міжнародної торгівлі вимагали значно більшої грошової маси, ніж могли забезпечити резерви золота і темпи його видобутку. Щоб раціональніше використовувати золото, його поступово почали замінювати національними грошовими знаками: спочатку в сфері міжнародного обігу, потім і у сфері міжнародних платежів. Незважаючи на те, що зі збільшенням грошової маси золоті резерви країн вже не покривали її, вони все ще були порівняльні з коливаннями сальдо торгового балансу, а значить могли використовуватися для забезпечення «золотого змісту» національної валюти.

До середини XX століття більшість країн вже не могли забезпечити золотими резервами коливання сальдо торгового балансу, а значить гарантувати «золотий вміст» національної валюти. Останньою національною валютою того періоду, яка все ще забезпечувалася золотими запасами і яка своїм обсягом грошової маси могла забезпечити міжнародну торгівлю, були долари США. Як наслідок, аналогічно тому, як національні валюти витіснили золото, так і долар США витіснив грошові знаки інших країн зі сфери обігу, платежів міжнародної торгівлі і навіть зі сфери накопичення. Але і ця ситуація була тимчасовою. Обсяг експорту та імпорту в США збільшувався відповідно до темпів зростання світового валового продукту і до кінця 70-х років золотий запас США вже не покривав природно виникаюче негативне сальдо торгового балансу. В результаті долар США в слід за іншими національними валютами позбувся «золотого змісту». Таким чином, світова валютна система у формі міжнародної грошової системи, заснованої на принципах абсолютності вартості її «грошової одиниці» – золота або його «банкнот» у формі так званих твердих валют, не змогла забезпечувати подальший розвиток світового господарства.

Наступний розвиток світової економіки забезпечується світовою валютною системою у формі міжнародного ринку засобів обігу, платежу і накопичення – світового валютного ринку. Особливістю сучасної світової валютної системи є відсутність єдиної грошової одиниці, як еквівалента вартості і засобу остаточного платежу. В якості валюти обігу і платежу в міжнародній торгівлі використовуються кредитні гроші у формі національних валют. Перетворення національної грошової одиниці у валюту міжнародних розрахунків здійснюється шляхом її інтервенції на світовий валютний ринок, який надалі формує її поточну вартість.

Література

1. Bordo, Michael D. The gold standard and related regimes: collected essays [Text] / Michael D. Bordo. – Cambridge University Press, 1999. – 526 p.
2. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: учебник [Текст] / под ред. Л. Н. Красавиной. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 576 с.
3. Международный Валютный Фонд [Электронный ресурс] : Статьи соглашения Международного валютного фонда (1944). Режим доступа: <http://www.imf.org>.
4. Портной, М. А. Реформа мировой финансовой системы — мир на распутье [Текст] / М. А. Портной // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2009. – № 9. – С. 3–14.
5. Хватов, Ю. Ю. Генуэзская международная конференция 1922 г. и ее влияние на восстановление мировой валютной системы золотого стандарта. [Текст] / Ю. Ю. Хватов // Европейський вектор економічного розвитку. – 2011. – № 2. – С. 239–247.
6. Хватов, Ю. Ю. Парижская денежная (валютная) конференция 1867 г.: мифы и реальность [Текст] / Ю. Ю. Хватов // Академічний огляд. – 2011. – № 2. – С. 65–72.

7. Иглтон, К. Деньги. История цивилизаций [Текст] : пер. с англ. / Кэтрин Иглтон, Джонатан Уильямс. – М. : ФАИР, 2011. – 272 с. : ил.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013 © Новак С. М.

References

1. Bordo, M. D. (1999). *The gold standard and related regimes: collected essays*. Cambridge University Press.
2. Krasavyna, L. N. (Ed.). (2005). *Mezhdunarodnye valiutno-kreditnye i finansovye otnosheniia (3-e izd.)*. Moskva: Finansy i statistika.
3. *Mezhdunarodnyi Valiutnyi Fond*. (1944). Stati sohlasheniia Mezhdunarodnoho valiutnoho fonda. Available at <http://www.imf.org>
4. Portnoi, M. A. (2009). Reforma mirovoi finansovoi sistemy — mir na raspute. *SShA i Kanada: ekonomika, politika, kultura*, 9, 3–14.
5. Khvatov, Yu. Yu. (2011). Henuezskaia mezhdunarodnaia konferentsiia 1922 h. i ee vlyianie na vosstanovlenie mirovoi valiutnoi sistemy zolotoho standart. *Yevropeiskiy vektor ekonomichnoho rozvytku*, 2, 239–247.
6. Khvatov, Yu. Yu. (2011). Paryzhskaia denezhnaia (valiutnaia) konferentsiia 1867 h.: mify i realnost. *Akademichnyi ohliad*, 2, 65–72.
7. Yhlton, K., & Uyliams, D. (2011). *Denhy. Istoriya tsivilizatsii*. Moskva: FAYR.

Received 14.11.2013

© Novak S. M.